

Egység és táji sokféleség a magyar folklórban

Európában a lengyel, a német és a szovjet kutatók mellett talán a magyarok érdeklődnek legélénkebben a kialakult (vagy csak kialakulóban lévő) nemzeti kereteken belüli táji különbségek iránt. A néphagyomány helyi sajátosságainak megragadása azonban éppolyan bonyolult és összetett módszert kíván „kicsinyben”, mint amilyent a nemzetközi-nemzeti vonások megállapítása is „nagyban”. Az eddigi kutatások közös jellemzői, hogy sikeresebben birkóztak meg a háztípusok, munkaeszközök, viseletek és hasonló tárgyi hagyatékok táji rögzítésével, mint a szájról-szájra, kézről-kézre vagy éppen lábról-lábra szálló művészeti jelenségeivel. A magyar kutatást külön is jellemzi, hogy míg más európai népek szakemberei az adott (meglehetősen nagy) táji különbségek felől indulnak és a népi-nemzeti egységet keresik, mi éppen fordítva: örvendezve állapítjuk meg, hogy népi művelődésünk, néphagyományunk milyen egységes, és ezen belül keressük a helyi eltéréseket. Majdnem minden szakember hangsúlyozza, hogy a magyar nyelvre és népi-nemzeti kultúránkra a honfoglalás korától mindmáig inkább az egység, mint a megosztottság a jellemző. *Martin György* a táncal, *Vargyas Lajos* pedig a balladával kapcsolatban fogalmazza meg tételszerűen: az egy adott időpontban észlelhető táji sajátosságok általában nem különfejlődés eredményei, hanem inkább megőrzött maradványok vagy megkésve érkezett szellemi kincsek, tehát az eltérések zöme a fejlődési szakaszok eltolódásából adódik.

A magyar folklór táji tagolódásának kutatása nehéz és eléggé kidolgozatlan, a részletmegfigyelések száma nem kevés ugyan, de összegezésről még nem beszélhetünk. Egyes műfajok és formák (a régi stílusú népzene és népballada, a táncok mindkét rétege) táji tagolása már megtörtént, másokkal viszont még adós a tudomány. Helyzetünket nehezíti, hogy a gyűjtések időbeli-táji és tematikai szempontból egyaránt egyenetlenek, és majdnem mindig az éppen eltűnő „rég” műfajokra és formákra korlátozódnak. Ennek a következetes „egyoldalúságnak” bizonyos előnyei is vannak: a szellemi régiségek szorgos keresgélése közben a kutatók akarva-akaratlanul is felvázolták a néphagyomány mozgását, úgyhogy ezt nekünk jóformán csak összegeznünk kell.

Így ma már megállapíthatjuk, hogy a folklór egésze egy adott időponton és tájon belül is tagolt, folytonos alakulásban van. Az új és új indítások majdnem mindig a központi népterületről (Alföld, Dunántúl) indulnak ki és a vízbe dobott kő kiváltotta hullámokhoz hasonlóan terjednek a szélek, a peremvidékek felé, amelyek kényszerűen jóval tovább őrzik a „régiségeket”, mint a kedvezőbb helyzetű központi területek, illetve népcsoportok. De nem is kell a magyar nyelvterület széléig menni, e törvényszerűség kicsinyben, egy adott helyen belül is érvényes: pl. az erdei favágók vagy a puszta pásztorok viseletben, művészetben, viselkedésben és költészetben egyaránt tovább őrzik és alakítgatják régies javaikat, mint a központibb fekvésű (mező-)városok lakói. Ha pedig a sűrűbben lakott helyeket keressük fel, azonnal észlelhetjük, hogy a mindenkori újon a mindenkori fiatalok kapnak, az idősebbek már nem, a nők hagyományörzőbbek (hiszen elszigeteltebben éltek), mint a férfiak. A vagyonosabb rétegek, osztályok pedig mindig előbb veszik át az új, „modern” elemeket és formákat, mint a kényszerű szegénységben élő alsóbb rétegek. Innen van, hogy a kutatók szerint a szegény emberek költészete az igazán gazdag. (*Fél Edit* kocsi megfigyelései szerint nem egyszer többszöröse a nagygazdákénak!)

Az új szellemi javak terjedésének táji és társadalmi eltolódásából egy adott időponton belül is jellemző eltérések adódnak: az új stílusú népdal egyeduralma Nyugat-Dunántúlon, Dél-Alföldön stb. elérheti a 96–98%-ot, ugyanakkor Szlavóniában és különösen Moldvában még csak manapság kerül számbeli túlsúlyba. A dunapataji népzenei vizsgálódások egyik tanulsága: az egykori középparasztok és nagygazdák lírai repertoárjának zöme magyar nótákból és új stílusú népdalokból áll, a tanyai kisparasztoké egyenletesebb, és ők ismerik jobban a régi stílusú darabokat is. A várpalotai bányászok pedig harmad-harmad arányban énekeltek idegen (főként német) eredetű műdalt, magyar nótát és (zömmel új stílusú) népdalt.

Gyimesi csángók (Sági I. felv.)

népfölkelés? (Az Alföldön csak így ismerik: mikor volt utoljára népfölkelés?) A felelet: *ma reggel*. Ugyancsak az Alföldön ismerik a *kosutozás* kifejezést (politizálási értelemben), ott terjedt el legjobban a *Kossuth-kalap*, a *Kossuth-gyász*, a *Kossuth-szakáll* stb. viselete, sőt Csongrádon a portuláka virágot *kosutka* néven emlegetik, és piros-fehér virágát, valamint zöld levelét felhasználva alakították ki a nemzeti színeket és tüntettek 48 mellett, pl. amikor a tapasztott utcai kerítés tetejére ültették. A két háború között a csongrádi kubikosok esténként a következő szólás kíséretében rakták le szerszámaikat: *Itt érjen benneteket a forradalom!* A további példák szaporítása helyett összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az inkább magánéleti jellegű folklór „társadalmisítása”, vagyis közéletivé való átalakítása az Alföldön, illetve az ipari-mezőgazdasági munkásság körében jutott legmesszebbre.

A magyar folklór táji tagolódása összefonódhat a társadalom (osztály-) tagolódásával is, vagyis a horizontális és vertikális különbségek fedik egymást. Az uradalmi *cselédesség*, a *summásság* és a *kubikosság* a magyar nyelvterületnek nem minden részén alakult ki, bár rövidebb-hosszabb időközökben mindegyikük bejárhatta csaknem az egész országot. Mindhárom csoportnak elkülönült a saját dalrepertoárja, ezen belül kisebb számban rájuk jellemző dalok is keletkeztek, melyeket a parasztság egésze nem ismert, legfeljebb a hasonló sorsú szegény emberek. (A pástornótákat minden paraszt énekelte, a betyárdalokat a nagyzadók kevéssé kedvelték, annál jobban lelkesedtek értük az uradalmi cselédek!) A foglalkozás több évszázados múltjának megfelelően, a béresnóták voltak a leghagyományosabbak és a legrégebbiek is egyszersmind. A summásdalok zöme korabeli divatos katonanótából van átalakítva és kissé elnőiesítve is, minthogy ezeket többnyire a leányok énekeltek. A kubikosdalok nagyobb része népies műdal, ők ismertek legtöbb félnépi-irodalmi eredetű mozgalmi éneket is, dalaik tipikus férfinóták. Az újabb foglalkozások (pl. az ún. kukások, vagyis dohánykertészek) dala már a béres- és főként a summásdalokból vannak tovább alakítva. Akad olyan dal típus is, melynek változataival 4–5 féle foglalkozás körében találkozunk, ilyen pl.: *De meguntam ezt az urat szolgálni!*... kezdetű.

A népköltészet műfajai tekintetében hosszabb távon valószínűsítéses „munkamegosztás” alakult ki a nagytájak között: Dunántúl nyitottabb a nyugati-, egyházi-, iskolai- és irodalmi hatások iránt, az Alföld minden „idegen” hatást önállóan feldolgoz, Erdély pedig megőrzi. A lírai műfajok közül pl. a *keserves* mára Erdély csücskébe szorult vissza, a Zoror vidékén a lakodalmi szokáskörét tartott fenn belőlük, a Dél-Alföldön kb. száz esztendeje jegyezték fel ilyen műfajt utoljára, a Dunántúlon pedig csak foltokban és nagyon meg rövidülve itt-ott maradt fenn. A Dunántúlon kevesebb a történeti ének, e nagy táj közéleti, mozgalmi szempontból nem volt olyan aktív, mint az Alföld, ahol a legtöbb kuruc és 48-as éneket és dalt találjuk, ezek egy részét viszont legépebb formában ismét csak Erdély őrizte meg.

Nyugat-Dunántúlon nem ismerték pl. azt az Alföld-szerzte elterjedt szólást: — *48 óta nem fog az átok* —, egy találós kérdés viszont így fogalmaztak: *mikor volt az Alföldön utoljára*

A magyar balladakincs korántsem olyan egységes, mint az előbb említett lírai repertoár, amelyen belül még a táji-társadalmi jellegű dalok is közismert típusok aktualizálásai. (Igazán ritka kivételt jelent a Tolna megyei Sárköz, ahol a helyi jellegű dalok száma eléri a 35—40-et!) Az epika azonban lassabban változik és terjed, egészében véve régiesebb is a líránál, így főként a régi stílusú balladák területi megoszlása mutat nagyobb eltéréseket.

Még ma sem látható világosan, hogy pl. a *Körmives Kelemenné* balladatípus valaha is közismert volt-e az egész magyar nyelvterületen; egyre valószínűbb, hogy — nemzetközi hatásokra — Erdélyben alakult ki és ennek határait nem is lépte át. Néhány székelynek, illetve erdélyinek vélt balladáról viszont időközben kiderült, hogy szórványosan egyebütt is ismertek (Gyenge Judit asszony, Görög Ilona, Kegyetlen anyós stb.). A betyár- és egyéb új stílusú balladák pedig szinte szemünk láttára nyomulnak be Erdélybe és onnan még tovább: Moldvába (Fehér László, Sági bíróné lánya, Szabó Vilma, Angoli Borbála stb.)

E balladaforgalomtól függetlenül is, Erdélyben és Moldvában több a régi stílusú és a vallásos tárgyú népballada (Júlia szép leány, Párjavesztett gerlice, Elindult a Szűz Mária és hasonlók), mint egyebütt. E régi rétegben a társadalom felső és középső rétegei szerepelnek, a helyszín többnyire Erdély, illetve a királyi Magyarország. Az új balladák zöme viszont az Alföldön vagy a Dunántúlon keletkezett, onnan is terjedt szét, néha meg is maradt bennük a helyszín (pl. Mátészalka, Kismargita, Bakony stb.), különösen az említett Tisza folyó. A szereplők névvel jelölt (alföldi, dunántúli, kisebb részben felföldi) betyárok, továbbá névtelen pásztorok, parasztek, mezei munkások, valamint különféle urak (szolgabíró, bíró, jegyző stb.) és szolgalelkű lakájaik (pandúrok, foglárók és hasonlók). A dunántúli és főként az alföldi betyárballadákra meglepő tudatosság jellemző, természetesen bizonyos korlátok között (Isten teremtette a betyárokat, Azok által veri a gazdagokat...; Ha betyárgyerek nem volna, Kutya pógár nem imádkozna...; Szegényt nem bántottam, Urakat raboltam...; Az urakat fosztogattam, Szegényeknek osztogattam...; Inkább legyen betyár a pusztában, Mint én legyen német katonája! stb.). Olykor még a történelmi hőseket (pl. *Kossuth Lajost*) is kicserélik kedvenc betyárjukra (pl. *Rózsa Sándorra*).

Bizonyos balladák vonatkozásában joggal tételezhetjük fel a helyi keletkezést (pl. Szűcs Marcsa balladatípus és hasonlók) és esetenként a csak korlátozott területi elterjedést is; de az általánosan ismert témákon belül is kirajzolódhatnak bizonyos táji körvonalak (pl. a Halálra táncoltatott lány balladatípus legszebb változatait a Felföldön jegyezték le). Ennél még meglepőbb, hogy a régi stílusú balladák területi elterjedése milyen nagy számbeli különbségeket mutat. Moldvát nem számítva, a magyar nyelvterületen a 80-ból mindössze 26 balladatípust ismernek mindenütt; e 80-ból csak a mai Magyarországon énekelnek 22-t és csak Erdélyben 29-et. (Hasonló aránytalanság figyelhető meg Erdély és Moldva esetében is.) Az Őrségtől Moldváig, Szlavóniától Zóbor vidékéig, tehát a magyar nyelvterület egészén belül általánosan mindössze 10—12 régi stílusú balladát ismernek (illetve ismertek a kései gyűjtések időszakában!). Akárhogyan is van, a dalok esetében nincsenek ekkora területi különbségek, pedig e két műfajt csaknem kezdettől fogva együtt gyűjtik!

A hiányosan gyűjtött mondákról ma még keveset szólhatunk. Úgy tűnik, egy-egy tájnak megvan a maga kedvenc (főként középkori) hőse, így Gömörnek és Matyóföldnek *Matyás király*, Erdély katolikusainak pedig *Szent László* stb. *Rákóczi* főként Kelet-Magyarországon kedvelt, ámde míg a Felföld peremén a fejedelem előkelő főúr, addig az Alföldön demokratikus népi szabadsághős. Kossuthot majdnem mindenütt gloriifikálják; és az említett központi népterületeken a betyárok (tehát új társadalmi hősök) kerültek némely történelmi hősök helyére.

A Dunántúl mesekince szegényesebb, ugyanakkor irodalmiasabb és vallásosabb is, mint pl. az Alföldé; minél keletebbre haladunk (pl. már Szatmár-Szabolcsban is), annál elevebb és gazdagabb a mesehagyomány is. Erdély pedig szinte már meséből Tündérszág. Idők folyamán a hosszadalmas varázsmesék helyére mind több és több tréfa, anekdota és legutóbb már vicc került, tájanként meglehetősen eltérésekkel. Míg az erdélyi magyar és román kutatók a magno segítségével valóssággal ontják az olvasóknak a szebbnél szebb népmeséket, addig a fővárosban a modern (nagyobbrészt nemzetközi) vicc él eleven szóbeli életet; ezekből negyedszázad alatt 3000 közéleti vonatkozású változatot sikerült összegyűjtenem. A szóbeliség tehát még ma is eleven és nem korlátozódik a falura vagy a parasztságra, továbbá még most is a fejlettebb gémpontok, csoportok és rétegek felől halad a régiesebb területek felé.

A magyar néphit, tehát a kereszténység előtti vagy azon kívüli hiedelemrendszer táji tagolása szakmai szempontból még nem történt meg, különbségek azonban bizo-

nyosan adódnak. *Diószegi Vilmos* pl. kimutatta, hogy a *Róheim Géza* által szlávznak vélt *markoláb* — egy Holdat felfaló szörny — palóc eredetű, és másutt csak ott ismerik, ahol palóc telepések vannak. Ennek mintegy az ellenkezőjére is van példa: a magyar táltoshit általánosan mondható, a jászok azonban egyáltalán nem ismerték, legfeljebb az oda bekerült telepések tudnak róla valami keveset. Érdekös viszont, hogy a kunok ismerik, sőt a másodlagos felújulás talán éppen nekik köszönhető! (A kunok és a székelyek nem használják pl. az egyebütt általános, nemzetség-rokonság értelmű *had* szót!)

A szokások táji megoszlása az előzőkénél ismertebb, bár módszeresen még ez sincs feldolgozva. A regőlés a nyugati és a keleti peremekre szorult vissza, nem is biztos, hogy ezek azonos gyökerűek; a nyugati típusnak viszont egyre keletebbre találjuk meg kisebb törmelékeit (már a Duna vonalát is átléptük vele, sőt legutóbb Cegléd—Nagykörös—Kecskemét környékén is felfedezni vélték egyes részleteket; ne feledjük azonban, hogy a török alatt és közvetlenül utána is e területek sok telepest kaptak a Dunántúlról!) A bizonyosan egyházi, iskolás szokások közül a Balázs- és a Gergely-járás csak nyugaton ismert, még a Duna vonalát sem éri el és a Felföldön igazán csak szórványosan bukkan fel. Hasonló területi elterjedés, illetve korlátozottság jellemzi az énekes farsangi mondókákat is; a szlovákoktól átvett kiszehajtás pedig csak Palóc-földön ismert. Az egész magyar nyelvterületen és természetesen azon túl is elterjedtek az újévi, vízkereszt, húsvéti, Szent Iván (János) napi, továbbá a karácsony körüli szokások, ezeken belül azonban finomabb vizsgálati módszerekkel nemcsak nemzeti, hanem táji sajátosságokat is bőven találhatunk. Ezek összekeresgélésére azonban itt nincs terünk. (Sok a kérdőjel is: a szlovákok pl. Szent Jánost, mi viszont Szent Ivánt mondunk, holott épp fordítva várnánk!?)

Kiragadott példánk és egyáltalán nem rendszeres áttekintésünk is elárulja, hogy a magyar folklór táji tagolódásának vizsgálatát illetően még csak a kezdeteknél tartunk, a felsorolt adatok azonban mindenesetre már biztatók és továbbmunkálásra sarkallnak. Az idővel mind teljesebb összképből olyan általános tanulságok vonhatók majd le, amelyek nemcsak a szakemberek szűkebb körét, és nem is csak az érdeklődők szélesebb táborát érintik, hanem mindnyájunkat, mert itt népünk életének, gondolkodásának, ízlésének a társadalom, a történelem és a foglalkozás, valamint a táji keretek által is megszabott és rugalmasan alkalmazkodó, hagyományos, de mindig fejlődő tartalmáról és formájáról, vagyis a *népi köztudat* egészéről van szó.

A vizsgálódás nem könnyű, de megéri a fáradságot!

Zólyomi József:

A palóckutatás helyzete és eredményei

A palócokat hazánk egyik legnagyobb népcsoportjaként tartjuk számon, hiszen a köztudatban úgy él, hogy Nógrád és Heves megyét, valamint Borsod megye nyugati, Pest és Szolnok megye északi falvait palócok lakják. Az első híradás a népcsoportról közel kétszáz évvel ezelőtt jelent meg, azóta számos történész, nyelvész, etnográfus foglalkozott a palócok eredetével, a palóclakta vidék földrajzi körülhatárolásával, néprajzi sajátosságainak vizsgálatával.

Eredetüket illetően a történészek elsősorban a kabarkun származást bizonyították. Különösen tetszetősnek mutatkozott a múlt század közepe táján megfogalmazott kun eredeztetés, amely némi forrásanyagra is támaszkodhatott. Az orosz évkönyvek ugyanis megemlítik, hogy a Magyarországra tartó kunok egy kisebb csoportja Oroszország felé vette útját, ahol rablásból és fosztogatásból éltek. A külső tulajdonságaik alapján polovcoknak elnevezett kun csoport Lengyelországon keresztül érkezett hazánkba, és 1232-ben megalapították a bélháromkúti apátságot. Az apátság a Mátra és a Bükk erdőségei között található. A kutatók e feljegyzés alapján bizonyosra vették, hogy a palócok azonosak a Bélháromkúti körül lakó kunokkal, bennük e népcsoport őseit kell tisztelniük. Ezt az elméletet kutatóink többsége magáévá tette és századunk első évtizedeire megszületett a palóc vidék és a palóc nyelvjárás egységes szemlélete, a Palócföld mint tájegység.

A hosszú időn át uralkodó kun eredeztetést a hatvanas évek közepén Györffy György rendítette meg alapjaiban, amikor levéltári források alapján kimutatta, hogy